

Izraz jezikovne, etnične in narodnostne identitete v zgodnji večjezični paremiografiji

VIDA JESENŠEK

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška 160,
SI 2000 Maribor, vida.jesensek@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/scn.18.2.75-95.2025>

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Prispevek obravnava izraz jezikovne, etnične in narodnostne identitete v zgodnji evropski večjezični paremiografiji, h kateri je pomembno prispevala paremiografska dejavnost v Ljubljani rojenega Constantina von Wurzbacha (1818–1893), ki je v svoja zgodnja paremiografska dela vključil tudi slovenščino. Predstavljena in komentirana je makro- in mikrostruktura njegove zbirke pregovorov z naslovom *Polnische Sprichwörter: Erläutert und mit ähnlichen anderer Nationen verglichen* (1846) ter obravnava slovenskega paremiološkega gradiva v zbirki *Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert* (1852). Frazološka in leksikografska veda ocenjujeta, da gre za izviren in dotlej neopažen pristop k slovarski, jezikoslovni in kulturnozgodovinski obravnavi pregovorov, na Slovenskem pa se o Wurzbachovi paremiografski dejavnosti doslej ni razpravljalo.

The article discusses expression of linguistic, ethnic and national identity in early European multilingual paremiography to which Constantin von Wurzbach (1818–1893) born in Ljubljana made a significant contribution by his paremiographic approach, as he included Slovene in his early paremiographic works. This research focuses on the macro- and microstructure of Wurzbach's collection of proverbs entitled *Polnische Sprichwörter: Erläutert und mit ähnlichen anderer Nationen verglichen* (1846) as well as on Slovenian paremiological material in the collection *Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert* (1852). According to phraseological and lexicographic studies, this is an original and previously rarely used approach to researching proverbs from dictionary, linguistic and cultural-historical aspects. In the Slovenia scientific space, Wurzbach's paremiographic approach has so far not witnessed an adequate discussion.

Ključne besede: pregovor, paremiografija, Constantin von Wurzbach, jezikovna identiteta, narodnostna identiteta, etnična identiteta

Keywords: proverb, paremiography, Constantin von Wurzbach, linguistic identity, national identity, ethnic identity

1 Uvod

V prispevku¹ je obravnavan izraz jezikovne, etnične in narodnostne identitete v zgodnji evropski večjezični paremiografiji, h kateri je pomembno prispevala paremiografska dejavnost v Ljubljani rojenega Constantina von Wurzbacha (1818–1893), ki je v svoja zgodnja paremiografska dela vključil tudi slovenščino.

Zbiranje in leksikografska obravnava pregovorov ima v evropskem in s tem tudi v slovenskem prostoru dolgo tradicijo. Pri nas je razširjeno vsaj od 16. stoletja (Babič 2011, Ulčnik 2015).² Paremiološke zbirke kot rezultat načrtne zbirateljske dejavnosti so dolgo ostajale v rokopisih, dokumentiranje slovenskih pregovorov pa je bilo priljubljeno že od prvih tiskanih knjig, slovarjev, slovníc, učbenikov, nabožne literature in periodičnih publikacij (Babič 2022: 290–292; Orel 2016). Pogosto gre za medjezikovno primerjavo slovenščine z latinščino in nemščino, medtem ko primerjave s poljščino in drugimi slovanskimi jeziki, kot jo zasledimo pri Wurzbachu, niso znane. Delno primerljiva bi lahko bila zbirka pregovorov Čelakovskega (1852), v kateri predvsem ob čeških pregovorih zasledimo v češčino prevedene ustrezničke v drugih slovanskih jezikih, med katerimi so tudi s kvalifikatorjem Kr. označeni slovenski primeri. Gre za poskus prikaza medjezikovnih paremioloških razmerij, vendar je njihovo ugotavljanje oteženo, saj drugojezični ustreznički niso zapisani v originalu. Wurzbach se je med letoma 1828 in 1835 šolal na gimnaziji in liceju v Ljubljani, zato lahko sklepamo, da je poglobljena jezikovna referenčna dela (npr. Gutsmanov slovar 1789, Metelkovo slovnico 1825, Murkov slovar 1833) poznal in se pri navajanju slovenskih pregovorov morda zanašal tudi na lastno paremiološko kompetenco. Nenazadnje nekatere Wurzbachove slovenske pregovore najdemo tudi pri Metelku, njegovem licejskem učitelju slovenščine, saj Metelkova nemško spisana slovnica slovenskega jezika vključuje izbor slovenskega (kranjskega) pregovornega izrazja.

Splošno zanimanje za ljudsko slovstvo, pregovore, izreke in uganke različnih narodnostnih skupnosti ter podpora zbirateljstvu sta se opazno okrepila v prvi polovici in sredini 19. stoletja, kar je v skladu z nacionalnimi gibanji in idejami romantike, ki jim je bil Wurzbach zelo naklonjen. Tudi sam je pisal poezijo, zbiral ljudske pesmi, zapisoval šege in običaje,

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0372 (*Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*; ARIS).

² Kot navaja Babič (2011: 27), je nekaj slovenskih pregovorov slovarsko obravnavanih že nekoliko prej, in sicer v dveh večjezičnih paremioloških zbirkah H. Megiserja (*Paroemiologias*, 1592, in *Paremiologia Polyglottus*, 1603).

se zanimal za zgodovinske, kulturne, etnološke, jezikovne in nacionalne posebnosti znotraj avstrijske monarhije. Poleg šolanja je tudi v izobraževalno spodbudnem domačem okolju (oče Maximilian Wurzbach je bil vpliven ljubljanski odvetnik, Kopitarjev gimnazijski sošolec, urednik Laibacher Wochenblatta, ki je tudi sam pisal (nemško) poezijo in okoli sebe zbiral literature)³ lahko spoznal delovanje Pohlina in Vodnika v Ljubljani, Kopitarja na Dunaju, preko njega pa Dobrovskega, J. Grimma, Karadžića in drugih uveljavljenih jezikoslovcev, ki so jim bila skupna romantična narodnostna prizadevanja in s tem interes za bogastvo ljudskega izročila, kamor so se praviloma umeščali tudi pregovori in podobno frazeološko izrazje.

V nadaljevanju je po kratkem orisu Wurzbachove paremiografske dejavnosti natančneje predstavljena njegova zbirka pregovorov *Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert* (1852), ki mestoma navaja tudi slovensko gradivo.

2 Wurzbachova paremiografska dejavnost

Ob raznolikem poklicnem delovanju (skriptorstvo, bibliotekarstvo, predvsem pa enciklopedistika) se je Constantin von Wurzbach posvečal tudi zbiranju in slovarsko-enciklopedični obravnavi pregovorov.⁴ Po začetni vojaški službi v Krakovu, promociji v Lvovu ter med skriptorskim delom na tamkajšnji univerzi med letoma 1837 in 1848 se je navdušil za študij poljskega jezika in drugih slovanskih jezikov (posebej rutenščine oz. ukrajinščine in litovščine) ter za preučevanje poljske (kulturne) zgodovine, literature, ljudske umetnosti in etnologije. V tem se zrcalita njegova naklonjenost idejam evropske romantike, ki je vzbujala zanimanje za ljudsko slovstvo in jezikovno-kulturne posebnosti uveljavljajočih se narodov, ter hkrati njegovo pozitivno in spodbudno stališče do njihove izjemnosti in pomembnosti. Zbiral je literarno in jezikovno gradivo, poljske in rutenske ljudske pesmi, pregovore, reke, citate in drugo frazeološko izrazje ter ga sistematično zapisoval. Leksikografsko pomembni sta predvsem njegovi zbirki poljskih pregovorov, s katerima je želel nemško govorečim bralcem v avstrijski monarhiji približati dotlej malo znano bogastvo poljskega ljudskega izročila. Prva, ki jo je kot W. Constant izdal leta 1846, nosi naslov *Polnische Sprichwörter: Erläutert und mit ähn-*

³ O rodbini Wurzbach prim. Delavec Touhami (2019).

⁴ O njegovih vsestranskih aktivnostih in izjemni delavnosti obširneje beremo v biografskih zapisih, prim. Gspan Prašelj (1986) in Mieder (2015). Slovenskim bralcem je najbrž najbolj znan kot avtor obsežnega 60-zvezkovnega biografskega leksikona cesarske Avstrije z naslovom *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* (1856–1891).

lichen anderer Nationen verglichen. V uvodu pravi, da gre za predhodnico obsežnejše zbirke, ki naj bi bila takrat sicer že dokončana, izšla pa je šele leta 1852 na Dunaju (*Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert*).⁵ Obe deli sta nastajali med letoma 1841 in 1848, ko je Wurzbach študiral in kot skriptor deloval na univerzi v Lvovu (prim. Prędota 1995, Mieder 2015).

Wurzbachov pristop k slovarski obravnavi pregovorov je kulturnozgodovinske in jezikovnoprimerjalne narave. Izbrane poljske pregovore (in nekaj drugega frazeološkega izrazja, predvsem primerjalnih frazemov) iztočnično navaja v nemškem prevodu, njihov pomen pa izpeljuje, razlaga, dokumentira in komentira z vidikov kulturne in literarne zgodovine, etimologije ter etnologije, poleg tega pa predvsem v drugi zbirki primerjalno navaja pregovorne oziroma prevodne ustreznike v drugih jezikih. V obeh delih se zrcali njegova široka razgledanost v poljski in slovanski (pa tudi širše evropski in azijski) paremiološki tradiciji, kulturni zgodovini in etnologiji. V zbirko iz leta 1852 so mestoma vključeni tudi slovenski pregovori.⁶

3 *Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert* (1852)

Delo je izšlo na Dunaju, in sicer kot prvi od več načrtovanih zvezkov o poljski kulturni zgodovini (*Beiträge zur Culturgeschichte Polens*).⁷ Kot napoveduje podnaslov (*Mit Hinblick auf die eigenthümlichen der Lithauer, Ruthenen, Serben und Slovenen und verglichen mit ähnlichen anderer*

⁵ »Diese kleine Sammlung ist als der Vorläufer einer größeren Arbeit, welche denselben Stoff ausführlich mit Berücksichtigung der Sprichwörter der Russen, Ruthenen, Litauen, Serben, Slowenen und Krainer behandelt und bereits vollendet ist, anzusehen.« (Wurzbach 1846, *Vorrede*).

⁶ Poleg obeh zbirk poljskih pregovorov je Wurzbach v 60. letih 19. stoletja, torej že v času svojega bibliotekarskega delovanja na Dunaju, izdal dve zbirki nemških pregovorov. Leta 1863 je v Pragi izšlo delo z naslovom *Historische Wörter, Sprichwörter und Redensarten in Erläuterungen*, 1864 pa na Dunaju zbirka z naslovom *Glimpf und Schimpf in Spruch und Wort. Sprach- und sittengeschichtliche Aphorismen*. Tudi nemški zbirki izkazujeta podobno paremiografsko zasnovo in zgradbo slovarskih sestavkov, le da je medjezikovna primerjava zanemarljiva (Prędota (1997)). Wurzbachova zbirka iz leta 1863 velja za prvo leksikografsko-enciklopedično, na virih temelječo in razlagalno delo o kulturno-zgodovinski podobi nemških pregovorov in rekov (Mieder 2015).

⁷ Predvideni so bili še trije zvezki: razširjena izdaja poljskih ljudskih pesmi, ki jih je pred tem objavil že leta 1846 (*Volkslieder der Polen und Ruthenen*), etnografski zapisi o poljskih plemenih (*Ethnographische Skizzen über die einzelnen polnischen Volksstämme*) in zgodovina poljske književnosti (*Geschichte der schönen Literatur Polens bis auf die Gegenwart*). Do izdaj ni prišlo, najverjetneje zaradi Wurzbachovih številnih drugih obveznosti.

Nationen; mit beigefügten Originalen; ein Beitrag zur Kenntnis slavischer Culturzustände), so poleg izhodiščnih in v nemščino prevedenih poljskih pregovorov navajani litovski, rutenski, srbski in slovenski ustrezniki, ki jih pogosto primerja še s podobnim izrazjem v drugih evropskih jezikih, mestoma tudi z latinščino, arabščino, perzijsko in staro grščino. Zbirka obsega 355 strani in vsebuje 488 iztočnic; večinoma gre za pregovore, nekaj pa je tudi besednozveznih frazeoloških izrazov. Delo je bilo že ob izidu dobro sprejeto, zanimanje pa je očitno ostalo živo vse do danes.⁸

Wurzbach pregovore pojasnjuje z obsežnimi zgodovinskimi, kulturološkimi in etnološkimi komentarji in razlagami, kar ga odlikuje kot dobrega poznavalca Poljakov in poljskega jezika, zbirko pa kot bogato berilo o poljski zgodovini, kulturi in literaturi. Frazeološka in leksikografska veda ocenjuje ta, da gre za izviren in dotlej neopažen pristop k slovarski, jezikoslovni in kulturnozgodovinski obravnavi pregovorov (Prędota 1997), na Slovenskem pa se o Wurzbachovi paremiografski dejavnosti doslej ni razpravljalo.

3.1 Pojmovanje in izbor pregovorov

Wurzbachovo pojmovanje pregovora kot frazeološke oziroma besedilne enote je široko in v skladu s takratnim razumevanjem frazeologije. Defini-cijske lastnosti in njegovo lastno razumevanje zbranega gradiva so izpostavljeni že na začetku: pregovori so govorica ljudstva, so iznajdba praviloma neznanih, neopaženih, vendar bistrih posameznikov, ki na slikovit način izražajo modrosti, značilne za vsakokratni čas in okolje njihovega nastanka; so kratki in jedrnat izrazi, ki se, tudi zaradi pogoste rimane oblike, med govorci hitro razširijo in uveljavijo.⁹ Večinski delež obravnavanega gradiva tvorijo pregovori, kot jih opredeljuje tudi današnja frazeološka veda, prim. Röhrich/Mieder (1977), Ulčnik (2015), Meterc (2017), npr. *Ten do Sasa, ten do lasa/Der Eine nach Sachsen, der Andre dorthin wo die Bäume wachsen; Staropolska jest to cnota nie zamknąć nikomu wrota/Gastrecht herrscht in jeder Hütte, so ist alte Polensitte; Wól rogami a baba językiem kole/Der Ochs bohrt mit den Hörnern die Wund', das Weib mit der Zunge im Mund*. Poleg tega so v zbirko vključeni tudi primerjalni besednozvezni frazemi,

⁸ Znanih je več ponatisov ter digitaliziranih faksimiliranih izdaj.

⁹ Prim. Wurzbach (1852): »Es /Sprichwort/ ist eine Volksrede, die oft ein ganz unbekannter, oder unbemerkter, doch wiziger (!) Kopf im Folke erfindet und in den Gang bringt. Oft ist es bloß eine angewöhnte Redensart, die Jemand der in einer Stadt oder einem Dorfe beliebt ist, oft spricht; oft auch der Ausdruck eines Schriftstellers, der gefällt, weil er eine auf die Zeit passende Wahrheit enthält, und, da er kurz ist und sich oft reimt, sich dem Gedächtnisse leicht einprägt.«

npr. *duży jak Lokietek/groß wie Lokietek sein; zbladł jak cegła Toruńska/er ist blaß wie ein Ziegel von Thorn; to tak trudno jak Częstochowę obronić/das ist so schwer wie Częstochau zu vertheidigen.*

Osnovni gradivni viri so vsebinsko komentirani v enem izmed uvodnih poglavij (Wurzbach 1852: X–XV). Predvsem gre za takratne pomembnejše zbirke poljskih pregovorov, poljske slovarje, kulturnozgodovinske in etnološke časopise ter druga kulturnozgodovinska dela, ki so med 17. stoletjem in prvo polovico 19. stoletja izšla na Poljskem, Nemškem in v Lvovu. Litovsko in rusko gradivo izhaja iz izbranih zbirk litovskih oziroma ruskih pregovorov in ljudskega slovstva, nemško pa iz nemških zbirk pregovorov ter kulturnozgodovinsko-etnoloških del. Viri za druge jezike, ki se v zbirki primerjalno pojavljajo, sicer niso natančneje omenjeni, slovensko gradivo pa je, kakor sam zapiše v predgovoru, okoli leta 1847 pridobil od J. Bleiweisa. Ob zahvali se mu opravičuje, da je zaradi pomanjkanja časa v zbirko vključenih manj slovenskih pregovorov, kot bi si želel in kot je ob začetku dela načrtoval.¹⁰

Izbor izhodiščnega poljskega gradiva je subjektiven, vendar ne povsem poljuben, saj je Wurzbach z njim sledil osnovnemu namenu zbirke. Ta se sklada z idejami romantike in z željo, da bi nemško govoreče bralce seznanil z bogastvom dotlej manj znanih poljskih (slovanskih) pregovorov in z njihovim kulturnozgodovinskim ozadjem.¹¹ Posledično je paremiološko izrazje v zbirko vključeval glede na kulturnozgodovinsko pomembnost, jezikovno tipičnost ter s tem tudi z ozirom na zanimivost za tuje bralce, ne pa glede na izpričanost ali pogostnost njegove takratne rabe.

3.2 Makro- in mikrostrukturalne lastnosti zbirke

Že v prvi paremiološki zbirki iz leta 1846 je Wurzbach 188 zbranih pregovorov tekoče oštevilčil in za potrebe kazala tematsko razporedil v tri razdelke, ki nakazujejo osnovno načelo izbora, tj. izvor in pomembnost glede

¹⁰ Prim. Wurzbach (1852: X): »Allen, die mich in meiner Arbeit gefördert, namentlich dem Herrn Dr. Bleiweiß in Laibach, für die gütige Mittheilung der slovenischen Sprichwörter meinen verbindlichen Dank. Wenn ich das mir zu Gebote gestellte Material weniger als ich wollte benützte, so liegt wohl die Ursache im Mangel an Zeit, der mir nicht gestattete, jetzt diesem Gegenstande jene Aufmerksamkeit zuwenden wie vor fünf Jahren, als ich diese Arbeit begann und ihr die Stunden meiner Muße ausschließlich widmen konnte.«

¹¹ Prim. Wurzbach (1852: VII): »Die Veranlassung ist vor Allem in des Stoffes Neuheit zu suchen, denn noch kennen die Deutschen sehr wenig diesen Zweig der slavischen Literatur und das Anziehende des reichen Stoffes, welchen dem deutschen Publikum vorzuführen ich der Erste das Glück habe, fesselte mich nur noch mehr an diese Arbeit.«

na poljske zgodovinske osebnosti, poljsko kulturno zgodovino in etnološko izročilo: *I. Historische Sprichwörter, II. Kulturhistorische Sprichwörter, III. Sprichwörter, die auf irgendeiner Sage beruhen oder deren Ursprung in der Beobachtung der Tiere oder im Aberglauben zu suchen.* Z uredniško-tehničnih vidikov je razvidna skrb za preglednost in najdljivost podatkov, saj je zbirka opremljena z vsebinskim in abecednim stvarnim kazalom.¹² Glede na vsebinsko kazalo so pregovori po času in izvoru pripisani poljskim kraljem (I. razdelek), poljski kulturni zgodovini (II. razdelek) in pregovorni tematiki (III. razdelek), glede na stvarno kazalo pa ključnim besedam z ozirom na pregovorni pomen in/ali njegove leksikalne sestavine (prim. sliki 1 in 2).

I n h a l t.

S. bedeutet Sprichwort, die Zahl daneben die des Sprichworts.

I. Historische Sprichwörter.

Unter **Boleslaus Chrobry** (geb. 971 gest. 1025.)

»Jemand ein Bad bereiten.« Sprich. 161.

Unter **Wladislaus Lokietek** (gest. 1333.)

»Groß wie Lokietek sein.« S. 36.

Unter **Sigmund dem I.** (geb. 1406. gest. 1548)

»Er hat das in Babin gehört.« S. 161.

Slika 1: Vsebinsko kazalo (izsek) (Wurzbach 1846)

IV. General-Inhalt

nach den bezeichnendsten Schlagwörtern alphabetisch geordnet.

Adel, Sprichwort 26. 67. 20. 174. 186 187. —

Alter 25. 34. — **Ämtmann** 95. — **Arbeit** 107.

Arznei 98.

Babin 160. — **Bad** 161. 172. — **Bär** 74. 165.

— **Banket** 104. — **Bart** 109. — **Botbois** 188.

— **Bauer** 10. 26. 63. 70. 104. 107. 109. —

Betrüger 96. — **Beutel** 40. — **Biene** 101. —

Boleslaus Chrobry 161. — **Bona** 54. — **Brä-**

ten 71. — **Brod** 28. 45. — **Butter** 61. 74.

Slika 2: Stvarno kazalo (izsek) (Wurzbach 1846)

¹² Glede makro- in mikrostrukturnih lastnostih Wurzbachovih paremioloških del prim. V. Jesenšek (2024).

Primerljiva makrostruktura podoba je opazna tudi v zbirki iz leta 1852. Le-ta poleg uvoda, komentiranega seznama virov in literature ter abecednega kazala ključnih besed, vezanih na pregovorni pomen in/ali leksikalne sestavine posameznih pregovorov, obsega štiri razdelke, ki skupno dokumentirajo 488 iztočnic (*I. Historische Sprichwörter (chronologisch geordnet), II. Kulturhistorische Sprichwörter, d. i. solche, welche in gewissen Sitten und Gebräuchen ihren Ursprung haben, III. Sprichwörter, deren Ursprung in einer Volkssage oder in gewissen Eigenschaften einzelner Tiere zu suchen, IV. Apophthegmata polonica. Denkwürdige Aussprüche berühmter Polen, Denk- und Reimsprüche der Polen, Ruthenen, Lithauer, Slovenen und Serben*).

IV. razdelek je najobsežnejši, saj vsebuje kar 364 iztočnic, v njem pa najdemo tudi večino slovenskega gradiva. Nesorazmerno povečan obseg iztočnic v zadnjem razdelku očitno sledi želji po razširitvi prve zbirke iz leta 1846, žal pa je s tem povezan bistveno okrnjen obseg mikrostrukturne obravnave posameznih pregovorov, ki ne sledi zasnovi začetnih delov zbirke. Tako v zadnjem delu IV. razdelka prevladujejo le (drugojezične, nepoljske) iztočnice, ki so lahko tudi povsem brez nadaljnjih slovarskih podatkov. Po tem bi lahko sklepali, da je zbirka izšla v nedokončani obliki, razširitev na ravni iztočnic pa se v prvi vrsti nanaša na medjezikovno primerjavo; prim. sliko 3 z litovskimi oziroma srbskimi izhodiščnimi pregovori.

468. Litth. Spr.: Entfernte Verwandte — die Liebe gar groß,
Sie wohnen beisammen — und der Haß
ist loß.
Tolimi Gentys dide Mėilė, artini Gentys wieni
waidai.
-
469. Serb. Spr.: Dem Teufel fehlt nicht leicht an einer
Hölle.
-
470. Serb. Spr.: Ueber schmutzige Orte scheint das Sonnen-
licht
Und beschmutzt sich dennoch nicht.
-

Slika 3: Izsek iz IV. dela zbirke (Wurzbach 1852: 331)

Načela izbora v zadnjem razdelku so deloma razvidna že iz naslova oziroma podnaslova, ki izrecno napovedujeta kulturološke in jezikovne paremiološke primerjave: *Apophthegmata polonica. Denkwürdige Aussprüche berühmter Polen, Denk- und Reimsprüche der Polen, Ruthenen, Lithauer, Slovenen*

und Serben.¹³ Posledično poleg poljskih pregovorov kot izhodiščne enote nastopajo tudi rutenski, litovski in srbski pregovori. Obravnavanih je tudi pet pregovornih izrazov, ki jih ima Wurzbach za slovenske, čeprav gre najbrž le v treh primerih zares za slovenščino: *Na serzi tresnih, na jesiki pjanih, Kdor oltara nije vidie i peci se klanja* ter *Zherna krava imá saj bělo mlěko*. Vsi so v deloma variantni obliki kot slovenski pregovori zavedeni že v Zupanovi zbirki pregovorov (Zupan 1832). Izrazov *Pisi kukom po ledu* in *Sestra udata, susida nazvata*, ki sta sicer označena s kvalifikatorjem *Slov. Spr.* (Slovenisches Sprichwort, slovenski pregovor), ni možno uvrstiti med slovensko gradivo. Gre za hrvaško-kajkavsko in/ali srbsko frazeološko izrazje, ki ga v deloma variantnih oblikah med drugim zasledimo v slovnici Ignjata A. Brlića (1833) (*Sěstra ūdata, susīda nazvata*) oziroma pri Dobrovškem (1814) (*Piši kukom po ledu*).

Slovarski sestavki se zgradbeno, obsegovno in po poglavjih razlikujejo, vendar je opazna težnja po poenotenju, saj so temeljne zgradbene prvine praviloma stalne, v veliki meri pa so poenotene tudi tipografske rešitve.

V I. razdelku naletimo na razmeroma preprosto mikrostrukturo, ki obsega tekoče oštevilčeno in krepko tiskano iztočnico, tj. nemški prevod izhodiščnega poljskega pregovora, njegov z oklepaji zamejen originalni zapis ter razlago izvora in pomena; prim. sliko 4.

Johann Albert.

(gef. 1467, gef. 1506.)

10. In König Albrechts Tagen Ward der Adel erschlagen.

(Za króla Olbrachta poginěla szlachta.)

König Kasimir Jagiello (gef. 7. Juni 1492) hinterließ 5 Prinzen. Der älteste Wladišlaus, war König von Böhmen, und um den ungarischen Thron zu erlangen, der ihm, wie seinem Bruder Johann Albrecht angetragen worden, entsagte er allen Rechten auf die polnische Krone.

Slika 4: Slovarski sestavek (izsek), I. razdelek (Wurzbach 1852: 24)

¹³ Prim. uvodno sklicevanje na Scaligerja, najverjetneje Josepha J. Scalingerja (1540–1609), enega pomembnejših francoskih učenjakov druge polovice 16. stoletja: »Scaliger sagt: Scharfsinnigkeit charakterisiert das Sprichwort des Spaniers – Beredsamkeit jenes des Tusciers – Annehmlichkeit jenes des Galliers, und wenn wir hinzufügen: das des Deutschen zeichne sich durch derbe Kraft aus, so finden wir im polnischen eine tiefsinnige Einfachheit und Naturwahrheit.« (Wurzbach 1852: 234)

V skladu z makrostrukturno ureditvijo zbirke avtor v poglavju o poljskem kralju Janu Olbrachtu (Albrecht/Albertu, 15./16. stoletje)¹⁴ navaja nemški prevod poljskega pregovora *Za króla Olbrachta poginęla szlachta*, čemur sledi obsežna zgodovinsko-enciklopedična pripoved o kralju in izgubah poljskega plemstva ob njegovih neuspešnih zavojevalnih pohodih, iz česar naj bi pregovor izviral. Enciklopedično-anekdotične pripovedi v funkciji pomenskih razlag, Wurzbach jih imenuje *Aufsätze*, so po obsegu in vsebini različne. Redke so kratke in jedrnate ter izrecno uvedene, saj prevladujejo obširni opisi zgodovinskih dogodkov, povezanih s poljskim plemstvom in z vojaško zgodovino, na čemer naj bi temeljilo predstavljeno pregovorno izrazje. Odlikuje jih razmeroma preprost jezik, mestoma so dopolnjene z daljšimi citati iz zgodovinsko-enciklopedičnih in literarnih virov. Medjezikovnih primerjav v obliki posebnih mikrostrukturnih prvin še ne zasledimo, tu in tam pa so vključene v pomenski opis. Slovaropisno pomembni so pragmatični komentarji, vpleteni v pomenske razlage. Gre za avtorjev pogled na pragmatične lastnosti pregovorov glede vrednotenja ali položajne primernosti rabe; prim. sliko 5 (*Ist ein Schimpfwort*) in sliko 6 (*Wenn Jemand ..., so pflegt man obiges Sprichwort*).

12. Des alten Königs Narr.

(Blažen starega króla.)

Ist ein Schimpfwort, womit man eine der herrlichsten Tugenden, die Treue, belegt. König Sigmund I. erhielt von den Ständen des

Slika 5: Slovarski sestavek (izsek), I. razdelek (Wurzbach 1852: 29)

13. Er hat das in Babin gehört.

(Musiał to w Babinie słyszeć.)

Wenn Jemand ein Märchen oder sonst eine ungemöhnliche Begebenheit für Wahrheit ausgibt, so pflegt man obiges Sprichwort.

Slika 6: Slovarski sestavek (izsek), I. razdelek (Wurzbach 1852: 46)

V II. razdelku zbirke se slovarski sestavek mikrostrukturno razširja; Wurzbach izrecno uvaja in tipografsko razlikovalno navaja drugojezične pregovorne ustrezničke in/ali prevode izhodiščnega pregovora oziroma njegovih sopomenk: prim. sliko 7.

¹⁴ Podatki o rojstvu in smrti se po virih razlikujejo.

38. Er schindet sich die Füße und hat die Stiefel auf dem Anüttel hängen.

(Nogi drže, a bóty na kiju nosi.)

ruth.: Nohy skałyt, a czoboty na pałyey nosyt.

Der Landmann, wenn er Sonntags zur Kirche wallt — die oft in beträchtlicher Entfernung von seinem Dorfe — ist meistens baarfuß, auf seinem Stocke hängen die Stiefel, die von ihm erst vor der Kirchthüre angezogen werden.

Es heißt auch: Armuth und Geiz das Sprüchlein hat,
Mehr ist um die Schuh als die Füße Schad!

(Szkodniej trzewika, niż nogi, mowy skapi i ubogi.)

Slika 7: Slovarki sestavek (izsek), II. razdelek (Wurzbach 1852: 127)

Ob izhodiščnem poljskem pregovoru navaja drugojezični (rutenski, *ruth.*) ustreznik v originalu. Podatki o drugojezičnih ustreznikih v tem razdelku še niso ustaljene mikrostrukturne prvine, so pa relativno pogosti in se nanašajo predvsem na litovščino in rutenščino, pa tudi na nemščino in francoščino.

Podobna zgradba slovarkih sestavkov prevladuje v III. razdelku, le da je obseg medjezikovnih primerjav večji. Drugojezični ustrezniki so navajani v originalu, mestoma tudi v nemškem prevodu. Praviloma so izrecno uvedeni z jezikovnoopredelitvenimi kvalifikatorji. Oznaka jezika je jasna, mestoma vrednostno komentirana in predstavlja sistematično mikrostrukturno razširitev slovarskega sestavka. K tej prispeva tudi vse pogostejše nakazovanje sinonimnih znotraj- ali medjezikovnih odnosov, kar se kaže z navedbami sopomenk in/ali variant k izhodiščnemu poljskemu pregovoru oziroma drugojezičnemu ustrezniku. Pomenska razmerja so izrecno nakazana z *auch*, *oder*, *man sagt auch*, *soviel als*, *dieselbe Bedeutung haben*; prim. sliko 8.

**115. Der Hahn ist kecker auf dem eigenen Mist,
Als wenn er auf fremder Hecke ist.**

(Smielszy kur na swoich smiecicach, niż na cudzych wrotach.)

ruth.: Koždyj kohut smityj na svojem smitju.

Ebenso im deutschen: Der Hahn ist kühn (oder auch stolz) auf seinem Mist.

Dieselbe Bedeutung haben: Daheim ist Einer viel Mannen werth,
oder wie der Franzose sagt: Le charbonnier est maitre chez soi.

Der Spanier: St. Peter hat's in Rom am besten.

Der Engländer: A bee le on a cow-turd thinks himself
a king.

Slika 8: Slovarki sestavek (izsek), III. razdelek (Wurzbach 1852: 227)

V IV. razdelku zbirke se mikrostruktura slovarskega sestavka dodatno obo-
gati z vključevanjem več jezikov v medjezikovne primerjave in s pogostejšim

nakazovanjem sopomenskih odnosov med obravnavanim pregovornim gradivom. Obsežne pomenske razlage, značilne predvsem za I. in II. razdelek, se umikajo kopici podatkov o drugojezičnih ustreznikih, ki jih do določene mere tudi nadomeščajo; prim. sliko 9.

136. *Wer mit heißer Milch sich weh gethan,
Pläst auch kaltes Wasser an.*

(Kto się na mleku sparzy, ten i na wodę dmucha.)

ruth.: Kto sia na okropi sparyw, toj i na zymnu wodu duje.

Der Ruthene sagt: Wer vor einem Saß erschrickt, den läßt auch die Tasse nicht schlafen.

(Koho mich nalakaje, tomu i torba ne dast' spaty.)

Der Perfer sagt: Wer von heißer Milch gebrannt ward, bläst, wenn er saure trinkt.

Hier ist im Begriff „sauer“ der Begriff „kalt“ eingeschlossen, denn saure Milch wird nicht gewärmt, da sie ja ein Kühlmittel ist.

Slika 9: Slovarki sestavek (izsek), IV. razdelek (Wurzbach 1852: 238)

Proti koncu zadnjega razdelka zbirke prevladujejo nedokončani in/ali le iztočniško zastavljeni slovarki sestavki, kar kaže na to, da Wurzbach svojih paremiološko-peremiografskih načrtov ni uspel v celoti uresničiti; prim. sliko 10 in sliko 11.

126. *Wo die Liebe, ist der Herr
Dort sieht man keine Fehler mehr.*

(Gdzie miłość panuje, tam się błędu nie zna i nie czuje.)

Der Italiener: Dove regna l'amore non si conosce l'errore.

Slika 10: Slovarki sestavek, IV. razdelek (Wurzbach 1852: 235)

176. *Dem Gaste, der den Wanst nur füllt
Und die Bühne spizt
Dem paßt es zunächst, daß er
Unter Eseln sitzt.*

(Gość z brzuchem tylko i zębami godzien jest siedzieć z osłami.)

Siehe auch Sprichw. Nr. 33, 82, 128.

.

177. *Was nicht löblich ist zu thun,
Davon soll auch die Junge ruhn.*

(Co się czynić nie godzi, to też i mówić szkodzi.)

Slika 11: Slovarki sestavek, IV. razdelek (Wurzbach 1852: 249)

Mikrostrukturalna obravnava pregovorov je torej neenotna in manj dosledna; mestoma je navedena le iztočnica s poljskim originalom, drugič je enota opremljena le z drugojezičnimi ustrezniki, včasih se avtor s kazalkami sklicuje na druge pomensko sorodne obravnavane pregovore, ki so večinoma natančneje leksikografsko predstavljeni. Razlogov za mikrostrukturalno nedoslednost iz sicer obširnih slovarskih uvodnih besedil ni razbrati, lahko pa bi sklepali, da je šlo za pomanjkanje jezikovnega gradiva oziroma časa ali za oboje.

Kljub temu zgradba slovarskega sestavka pri Wurzbachu izkazuje nekaj stalnih prvin: navedbo iztočnice, ki je nemški prevod izvirnega poljskega pregovora, navedbo poljskega originala in različne oblike pomenskih pojasnil, tj. bolj ali manj obširnih pomenskih razlag, ki so praviloma komentirane in primerjane z drugojezičnimi ustrezniki. V razširjeni obliki lahko geslo obsega tudi navedbe poljskih in/ali drugojezičnih sinonimnih pregovorov, v pomenski opis pa so mestoma vključena pragmatična pojasnila o rabi. V obsežnih pomenskih razlagah, značilnih za prva dva razdelka zbirke, Wurzbach združuje jezikoslovno, spoznavno, kulturno- in jezikovnozgodovinsko plat pregovorov. Poleg tega je zaznati avtorjevo zavedanje poetološkosti pregovornega izrazja (ritem, rima, metaforika), kar se kaže v njegovem trudu za ohranjanje ritma ali rim pri prevajanju v nemški jezik. Wurzbach k leksikografski obravnavi pregovorov pristopa interdisciplinarno: kulturološki, etnološki in jezikoslovni opisni pristop združuje s pragmatiko, tj. s komentarji o pregovorni rabi v vsakdanjem sporazumevanju, čemur sledi tudi sodobna paremiografija.

4 Slovenski pregovori v Wurzbachovi zbirki (1852)

V tretjem in četrtem razdelku zbirke najdemo 36 pregovorov, ki jih Wurzbach izrecno opredeli kot slovenske. Označeni so s kvalifikatorji *slov.* (slovenisch, slovensko), *krainisch* (kranjsko), tudi *Im Krainischen lautet dieses/obiges Sprichwort* (V kranjščini se ta/zgornji pregovor glasi), *slov. Spr.* (slovenisches Sprichwort, slovenski pregovor).

- (1) *Vidila konja kovati, vzdignila žaba nogu.* Krainisch¹⁵
(83. Der Frosch sah wie man das Pferd beschlägt und er gleich seinen Fuß entgegenstreckte.)

¹⁵ Vrstni red navajanja se ravna po makrostrukturni umeščenosti v zbirko, črkopis je v celoti prevzet. Ob slovenskih pregovorih so navedeni Wurzbachovi jezikovno-opredelitelni kvalifikatorji, v okroglem oklepaju sledi makrostrukturno oštevilčeni iztočnični pregovor, tj. nemški prevod poljskega izhodiščnega pregovora, in v večini primerov tudi poljski original.

- (2) *Ne prodajaj koxe, dokler meduzd vz brzlogz tzv.* Krainisch
(84. Er schmiert mit Butter schon den Spieß und die Vögel singen im Wald noch süß. Ptacy jeszcze w lesie, a on już roženki struže.)
- (3) *Mokèr se deshà ne boji.* Slov.
(325. Wer naß ist, fürchtet den Regen nicht. Makroj doždu ne boitsja. (!))
- (4) *Kratka vezherja, dolgo shivljenje.* Slov.
(326. Kurzes Nachtmahl, langes Leben. Kto pod noc malo jada, ten długo żyje.)
- (5) *Gré fkos léf, ne vidi drevéf.* Slov.
(327. Er reitet auf der Stute und sucht sie im Stall. Na koniu jezdie, i konia szuka.)
- (6) *Sin moj, um fwoj.* Slov.
(330. Der Sohn ist mein. Doch der Verstand von ihm ist sein.)
- (7) *Kde shena hlače wosi, muž malo kada dobro kosi.* Slov.
(333. Gut ists in dem Hause nicht, wo die Kuh zu oft den Ochsen sticht. Biada temu domowi, gdzie krowa dobada wołowi.)
- (8) *Zhlovek ni zhlovek, dokljer ga shena ne kersti.* Slov.
(333. Wo das Weib regiert, der Mann Mangel leiden wird.)
- (9) *Na serzi tresnih, na jesiki pjanih.* Slov. Spr.
(335. Im Herzen nüchtern, auf der Zunge betrunken.)
- (10) *Zherna krava imá saj bělo mlěko.* Slov. Spr.
(337. Auch eine schwarze Kuh gibt weiße Milch.)
- (11) *Slato oroshje gotowa premaga.* Slov.
(338. Sicher siegt, wer mit goldnen Waffen kriegt. Kto s zlatom vojuje, gotova premaga.)
- (12) *Dokljer prôsi zlatna ústa pôsi, a kad vrâtja plecha obrâtja.* Slov.
(339. Er sucht's mit Glimpf, und lehnts mit Schimpf. Dobryj zwyczaj, nie pożyczaj; jak oddaje – jeszcze łaje.)
- (13) *Gorje mu pri kterim se misi i mačke bratè.* Slov.
(340. Wehe dem, wo sich Mäuse mit den Katzen verbrüdern. Źle tam, gdzie myszy bratają się z kotami.)
- (14) *Ne bude presladek, de se teboj kto ne posladká.* Slov.
(342. Sei nicht zu süß, damit man sich nicht verschluckt. Nie bądź słodki bo cię zliżą.)
- (15) *Mertwih sob ne boli.* Slov.
(354. Den Todten schmerzen die Zähne nicht mehr. Umarłych zęby nie bolą.)
- (16) *Tri dni mele, pol drug dan pojé.* Slov.
(357. Daß er es gemahlen, hat drei Tage gewährt, in anderthalb hat er es aufgezehrt.)
- (17) *Pri vaf dreva zepijo, terfké pa k' nam zepajo.* Slov.
(358. Bei euch hackt man Holz und zu uns fliegen die Späne. U was drwa rąbją, a do nas trzaski lecą.)
- (18) *Letal vifoko, padel globoko.* Slov.
(364. Sie flog in die Höhe, setzte sich aber in der Nähe. Ruth.: Litała wysoko, siła ne daleko.)

- (19) **Kadar slató govori, vsaka beseda slabi.** Slov.
(368. Wo Geld spricht, da gilt alle Rede nicht.)
- (20) **Kdor sa pezhjó ni bil, ne hodi drugih sa pezh ífkat.** Slov.
(372. Der Kessel spottete des Topfes und beide sind schwarz. Kocioł garnkowi przygania, a oba smolą.)
- (21) **Stojezh malin, molzhezh jesik, ne hafnita nizh.** Slov.
(376. Nur der hat bald sein Glück erzielt, der klug ist und den Thoren spielt. Łagodna mowa, pewna namowa.)
- (22) **Kjer mnogo babiz dete pogine.** Slov.
(388. Wo viel Hebammen sind, kommt auch um das Kind.)
- (23) **Dwoje pfov na kost enó, koljeta se mej febó.** Slov.
(388. Viele Köche versalzen die Suppe.)
- (24) **Ena domovina, ena gospodina.** Slov.
(388. Viele Köche versalzen die Suppe.)
- (25) **Glad se obeshála ne boji.** Slov.
(413. Der Hungrige fürchtet den Stock nicht. Głodny kija się nie boi.)
- (26) **Gladna muha huje pika.** Slov.
(413. Die Noth kann nicht schweigen. Nużda mółczaty ne umije.)
- (27) **Tiha woda brege bere.** Slov.
(422. Stilles Wasser wäscht die Ufer aus.)
- (28) **Pisi kukom po ledu.** Slov. Spr.
(432. Schreibe auf Eis mit rother Tinte.)
- (29) **Drag kruh, kjer dnarjov ni.** Slov.
(444. Theuer ist Brod, wo Geldesnoth. Drogi chléb gdzie pieniędzy nie ma.)
- (30) **Kjer sunce teče krah se peče.** Slov.
(447. In der ganzen Welt der Mensch sein Brod erhält. W swiecie człowiek nie zaginie.)
- (31) **Dva bez dûše, a trêti bez glave.** Slov.
(452. Wenn zwei sich zu falschem Schwur verstehen, dann wird es dem Dritten schlecht ergehn.)
- (32) **Kdor oltara nije vidie i peci se klanja.** Slov. Spr.
(454. Wer den Herren nicht gewahrt, auch dem Diener den Krazfuß scharrt.)
- (33) **Sestra udata, susida nazvata.** Slov. Spr.
(455. Eine Schwester vermählt, nur mehr für eine Nachbarin zählt.)
- (34) **Od zla dolžnika i kozu brez mlēka.** Slov.
(456. Vom schlechten Zahler nimmt man was man bekommt.)
- (35) **Ktogod se i za list skrije i nēkoga ne može, ni dūb da sakrije.** Slov.
(457. Sich Einer hinter einem Blatt versteckt, den Andern auch kein Baum verdeckt. Jeden się i za listek schowa, a drugiego i drzewo nie zakryje.)
- (36) **Sheni fine, kadar hozhefh sheni hzhire, kadar morefh.** Slov.
(487. Ruth. Spr. Verheirathe den Sohn, wann du willst, die Tochter aber, wann du kannst. Żeni syna koły choc, koły możesz daway docz.)

Gre za poljuben izbor slovenskih pregovorov, ki jih je Wurzbach po lastnih izjavah črpal iz gradiva, ki mu ga je okoli leta 1847 posredoval Bleiweis. Sicer jih večinoma najdemo tudi v seznamu 500 slovenskih pregovorov, objavljenem v listu *Illyrisches Blat* (17. 3. 1832) oziroma v zbirki Jakoba Zupana (1832), v več variantnih oblikah pa so zavedeni tudi v digitalni zbirki paremioloških enot *Pregovori*, dostopni v repozitoriju Clarin.si, ki zajema slovenske pregovore od 16. stoletja.¹⁶ Načela Wurzbachovega izbora niso razvidna, glede na postopno razširitev mikrostrukture z drugojezičnimi ustrezniki, kar velja predvsem za zadnji razdelek zbirke, pa lahko sklepamo, da je bila slovenščina vključena v romantični želji in potrebi po posredovanju slovanske kulturne dediščine nemško govorečemu bralstvu v avstrijski monarhiji.

4.1 Makro- in mikrostrukturna umestitev v zbirko

Slovenski pregovori v Wurzbachovi zbirki večinoma nastopajo kot jezikovnoprimerjalne prvine mikrostrukture slovarskih sestavkov, in sicer kot navedbe drugojezičnih pomenskih ekvivalentov k poljskim izhodiščnim pregovorom; prim. sliko 12.

**364. Sie flog in die Höhe,
Setzte sich aber in der Nähe.**
ruth.: Litala vysoko, siła ne daleko.
Sagt man von Großsprechern.
slow.: Letal vifoko, padel globoko.

Slika 12: Slovarski sestavek, IV. razdelek (Wurzbach 1852: 308)

Slovenski ekvivalenti z drugačno motivacijo so z nemškim prevodom in s pomensko-pragmatičnim komentarjem dodatno razloženi (*Damit drückt man eine große Zerstretheit aus*); prim. sliko 13.

¹⁶ Zbirka *Pregovori* z manjšimi omejitvami omogoča diahroni vpogled v pogosto zelo variantne oblike slovenskih pregovorov in je tako zelo pomemben in najbrž še premalo izkoriščen vir za diahrono paremiološke raziskave.

327. Er reitet auf der Stute und sucht sie im Stall.

(Na koniu jedzie, i konia szuka.)

ruth.: Na koni jide-a konja szukaje.

slov.: Er geht durch den Wald, und sieht keine Bäume.

(Gré skos léf, ne vidi drevéf.)

Damit drückt man eine große Zerstreuung aus.

Slika 13: Slovarski sestavek (izsek), IV. razdelek (Wurzbach 1852: 308)

Z navedbami več drugojezičnih ekvivalentov k iztočnicam Wurzbach mestoma opozarja na sinonimna (s pojasnilom *auch*, tudi) oz. antonimna pomenska razmerja (s pojasnilom *Im Slov. das Gegentheil*, v slovenščini nasprotno); prim. sliko 14 in sliko 15.

413. Der Hunger fürchtet den Stock nicht.

(Głodny kija się nie boi.)

Deutsch: Der Hunger lehrt mausen (es muß 'geessen sein und stände der Galgen vor der Thüre.)

slov.: Der Hunger fürchtet den Galgen nicht.

(Glad se obeshála ne boji.)

ruth.: Hungerige entzweit auch eine Mücke.

(Hołodnych i mucha powadyt.)

Auch: Die Noth kann nicht schweigen.

(Nužda mólezaty ne umije.)

slov.: Je hungrier die Mücke, desto stärker ihre Stiche.

(Gladna muha huje pika.)

Slika 14: Slovarski sestavek, IV. razdelek (Wurzbach 1852: 319)

376. Nur der hat bald sein Glück erzielt,

Der klug ist und den Choren spielt.

(Łagodna mowa, pewna namowa.)

Der Ruthene sagt: Ein zahmes Kalb saugt an zwei Röhren zugleich, ein wildes an gar keiner.

(Łaskawoje telja dwi korowy sse, a bujnoje žadnu.)

Im slov. das Gegentheil:

Stellst du dich klein, schweigst du — dann gewinnst du auch nichts.

(Stojezh malin, molzhezh jesik, ne hafnita nizh.)

Slika 15: Slovarski sestavek, IV. razdelek (Wurzbach 1852: 312)

Predvsem proti koncu zbirke nekaj slovenskih pregovorov makrostrukturno nastopa v vlogi slovarskih iztočnic, kar očitno kaže na njeno nedokončanost, nezaključenost ali morebitno pomanjkanje časa glede na ostale Wurzbachove dejavnosti; v teh primerih je bistveno okrnjena tudi mikrostruktura; prim. sliko 16.

335. Slov. Spr.: Im Herzen nüchtern,
Auf der Zunge betrunken.
(Na serzi tresnih, na jesiki pjanih.)

*

336. Serb. Spr.: Will Gott sich nicht theiligen,
Vermögen Nichts alle Heiligen.

*

337. Slov. Spr.: Auch eine schwarze Kuh gibt weiße Milch.
(Zherna krava ima saj belo mleko.)

Slika 16: Slovarski sestavki, IV. razdelek (Wurzbach 1852: 302)

4.2 Slovarski izraz jezikovne, etnične in narodnostne identitete

Drugojezični pregovorni in/ali prevodni ekvivalenti so navajani v originalu, mestoma tudi v nemškem prevodu. Praviloma so izrecno uvedeni z jezikovnoopredelitvenimi kvalifikatorji.

Ti so lahko okrajšani pridevniški (*lith., ruth., ruthen., lat., slov.*), ne-okrajšani pridevniški (*ruthenisch, illyrisch, slovenisch, serbisch, krainisch*), samostalniški z ozirom na poimenovanje jezika (*Italienisch, Deutsch, Französisch, im Deutschen*), samostalniški z ozirom na govorce posameznih jezikov ali dežele, kjer se posamezni jezik govori (*der Engländer, der Ruthene, der Spanier, der Franzose, der Perser, der Araber; in Lithauen*). Zadnji so lahko komentirani in s tem skladenjsko razširjeni do ravni stavka (*der Ruthene sagt, die Ruthenen haben mehrere auf den Hund bezügliche Sprüche, der Russe sagt, der Lithauer sagt vom Hunde, der Ruthene sagt aus diesem Anlaß, der Engländer sagt, ein noch eigenthümlicheres Sprichwort in Lithauen lautet, in Lithauen aber heißt es, im Lithauischen heißt es, im Krainischen lautet obiges Sprichwort, der Isländer sagt hingegen, im Deutschen heißt es, im Deutschen hat gleichen Sinn, die alten Römer sagten auch, die Dänen pflegen zu sagen*). Ponekod komentarji slikovito izražajo pozitivno vrednotenje dotičnega jezikovnega izraza, npr. *der Perser sagt trefflich, der Araber sagt herrlich, der Lithauer sagt bildlich*, ki je praviloma tudi izraz avtorjeve naklonjenosti do etničnih oziroma narodnostnih posebnosti paremiološkega izražanja.

Oznaka jezika je razumljiva, mestoma vrednostno komentirana in predstavljata sistematično mikrostrukturno razširitev slovarskega sestavka. Hkrati

je jasen izraz in poudarek jezikovne, etnične in narodnostne identitete, kar je povsem v skladu z romantičnimi narodnostnimi prizadevanji sredi 19. stoletja, ki so budila zanimanje za bogastvo ljudskega izročila, kamor so se praviloma umeščali tudi pregovori.

5 Zaključek

Paremiografsko delo Constantina von Wurzbacha je pomembno vplivalo predvsem na kasnejše nemške primerljive paremiološke zbirke. Pri nekaterih zbirateljih in avtorjih (Wander, Röhrich) so te služile kot gradivni vir, predvsem pa sta zanimiva Wurzbachov interdisciplinarno-integrativni pristop k leksikografski obravnavi pregovorov z vključevanjem zgodovinskih, kulturno- in literarnozgodovinskih ter primerjalnojezikoslovnih vidikov, v enaki meri pa tudi njegove makro- in mikrostrukturne leksikografske rešitve. Žal obravnavana zbirka v teh pogledih ni enotna, saj so opazne velike razlike med prvim in zadnjim razdelkom. Mikrostruktura slovarskih sestavkov se od začetnih obsežnih kulturološko-etnoloških in pomenskih predstavitev posameznih pregovorov postopoma razširja z navedbo drugojezičnih pregovornih in/ali prevodnih ustreznikov in pomensko-pragmatičnih komentarjev, v končnem razdelku zbirke pa se ta neredko omeji na navedbe drugojezične ekvivalence oziroma le na navedbo iztočnice. Neenotna in okrnjena mikrostruktura slovarskih sestavkov je najbrž posledica pomanjkanja časa zaradi Wurzbachovih številnih osebnih in poklicnih zadolžitev v času nastajanja in tiskanja zbirke. V slovenskem prostoru doslej ne zasledimo razmisleka o Wurzbachu kot paremiografu, zato naj bo prispevek pobuda za nadaljnje raziskovanje njegove paremiografske dejavnosti.

LITERATURA

Saša BABIČ, 2011: Paremiologija – na križišču jezikoslovja in slovstvene folkloristike. *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Interdisciplinarity in Slovene Studies*. (Obdobja, 30). Ur. Simona Krajnc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–31.

Saša BABIČ, 2022: Raziskovanje paremioloških enot in nastajanje znanstvene zbirke pregovorov v okviru Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. *Slavistična revija* 70/3, 289–298.

Ignatz Alojzije BERLICH (i. e. BRILIĆ), 1833: *Grammatik der illyrischen Sprache: wie solche in Boßnien, Dalmazien, Slawonien, Serbien, Ragusa sc. dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird*. Ofen: Ungar. Königl. Univesitätsschriften.

František Ladislav ČELAKOVSKY, 1852: *Mudrosloví národa slovanského v příslovích*. V Praze: F. Řivnáč.

Mira DELAVEC TOUHAMI, 2019: *V ogledalu grajske zgodovine. Preddvor in rodbina Wurzbach*. Mače pri Preddvoru: KD Josipine Turnograjske.

Josef DOBROVSKÝ, 1814: *Slovanka. Zur Kenntniss der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer*. Prag: Herrlsche Buchhandlung.

Nada GSPAN - PRAŠELJ, 1986: Wurzbach vitez Tannenberg, Konstantin (1818–1893). *Slovenski biografski leksikon*. 14. zv. Vode – Zdešar. Ur. Jože Munda et al. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi847671/#slovenski-biografski-leksikon> (30. 9. 2025)

Vida JESENŠEK, 2024: Parömiographische Leistungen C. von Wurzbachs. *Standing on the shoulders of giants: a Festschrift in honour of Wolfgang Mieder on the occasion of his 80th birthday*. Ur. Saša Babič et al. Osijek: Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. 477–493.

Wolfgang MIEDER, 2015: Vorwort. *Historische Wörter, Sprichwörter und Redensarten. Gesammelt, erläutert und herausgegeben von Constant von Wurzbach*. Ponatis 2. izd. iz l. 1866. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag. 7–86.

Matej METERC, 2017: *Paremiološki optimum: najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Irena OREL, 2016: Čas v slovenskih pregovorih skozi čas. *Prostor in čas v frazeologiji*. Ur. Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 199–212.

Stanisław PRĘDOTA, 1995: Zu den 'Polnischen Sprichwörtern' von Constant von Wurzbach. *Niederdeutsches Wort* 35, 205–211.

Stanisław PRĘDOTA, 1997: Constant von Wurzbach als Sprichwortforscher. *Proverbum* 14, 289–301.

Lutz RÖHRICH, Wolfgang MIEDER, 1977: *Sprichwort*. Stuttgart: Metzler Verlag.

Natalija ULČNIK, 2015: Razvoj slovenske paremiologije in paremiološke terminologije. *Slavia Centralis* 8/1, 105–118.

Constantin von WURZBACH, 1846: *Polnische Sprichwörter. Erläutert und mit ähnlichen anderer Nationen verglichen*. Lemberg/Lwow: Volkmar Stockmann.

Constantin von WURZBACH, 1852: *Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert. Mit Hinblick auf die eigenthümlichen der Lithauer, Ruthenen, Serben und Slovenen und verglichen mit ähnlichen anderer Nationen*. Wien: Pfautsch & Voss.

Jakob ZUPAN, 1832: 500 slovenskih pregovorov. *Illyrisches Blatt* 11 (17. marec 1832).

EXPRESSION OF LINGUISTIC, ETHNIC AND NATIONAL IDENTITY IN EARLY MULTILINGUAL PAREMIOGRAPHY

The present paper discusses linguistic, ethnic and national identity in early European multilingual paremiography to which Constantin von Wurzbach (1818–1893) born in Ljubljana made a significant contribution by including Slovene in his early paremiographic

activity. This research focuses on the macro- and microstructure of Wurzbach's collection of proverbs entitled *Polnische Sprichwörter: Erläutert und mit ähnlichen anderer Nationen verglichen* (1846) as well as on Slovenian paremiological material in the collection *Die Sprichwörter der Polen historisch erläutert* (1852). Wurzbach's dictionary approach to researching proverbs is both culturally- historical and linguistic. He lists selected Polish proverbs in German translation according to their sources, and explains them, documents them, and comments on their meaning from the perspectives of cultural and literary history and ethnology. Especially in the second collection, Wurzbach upgrades his work by comparatively listing translation equivalents also for other languages. Both works reflect Wurzbach's broad knowledge of Polish and other Slavic (as well as European and Asian) paremiological traditions, cultural history and ethnology. Selected Slovenian proverbs, which Wurzbach reports he took from the material given to him by Bleiweis around 1847, were also included in the 1852 collection. The criteria for language selection are unclear. However, considering the gradual upgrading of the dictionary's microstructure with equivalents from other languages, which is especially evident in the last section of the collection, we may conclude that Wurzbach included Slovene following the Romantic desire and wish to convey the Slavic cultural heritage to the German-speaking readership in the Austrian monarchy. Slovenian proverbs in Wurzbach's collection mostly appear in a linguistically comparative role, namely as other languages equivalents to the Polish source proverbs. A few Slovenian examples occur macro-structurally as dictionary headwords, particularly in the concluding part of the collection. Proverbial and/or translation equivalents in other languages appear in the collection in the language of the original, and sometimes also in German translation. They are explicitly introduced with linguistic qualifiers. The language designation is understandable, sometimes it includes comments in terms of value while representing a systematic microstructural expansion of dictionary units. At the same time, the proverbial and/or translation equivalents clearly express linguistic, ethnic and national identity, which is in line with the romantic nationalist efforts of the mid-nineteenth century, which evoked interest in folk tradition to which proverbs were usually assigned. Phraseological and lexicographic studies confirm that Wurzbach's approach to the lexical, linguistic and cultural-historical research of proverbs is original, although it until recently remained relatively unnoticed. In the Slovenian scientific space, Wurzbach's paremiographic approach has so far not witnessed an adequate discussion.
